

В.А. СТАРКОВ *(Київ)*

ЗБІРКА НАРОДНИХ ІГОР І РОЗВАГ З ЧЕРНІГІВЩИНИ КІНЦЯ ХІХ ст.

*з фонду Володимира Гнатюка Відділу рукописних фондів
Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології
ім М.Т.Рильського НАН України*

Серед значної кількості пам'яток фольклорно-етнографічної спадщини України, що зберігаються у Відділі рукописних фондів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології (ІМФЕ) ім. М.Т.Рильського НАН України важливе місце посідає фонд Володимира Гнатюка (фонд 28).

Фонд утворився внаслідок величезної науково-видавничої діяльності В.Гнатюка та його роботи як керівника Етнографічної комісії НТШ і був переданий до ІМФЕ 1951 р.¹ Матеріали, що стосуються обставин та умов передачі фонду В.Гнатюка зі Львова до Києва нам поки що невідомі. Описи фонду, що були складені під час його перебування у Львові, у складі архіву НТШ², свідчать лише про перелік фольклорно-етнографічних матеріалів, які були розміщені у 35 одиницях збереження (од. зб.) (які звалися, мабуть, ч[ислами]: ч. 1 або ч. 33 тощо), які всередині мали підрозділи (справи) з римською пагінацією. Ці матеріали не були класифіковані за якоюсь системою, яка б полегшила їх опрацювання. Були відсутні деякі дані, що мають характеризувати одиниці збереження, зокрема кількість аркушів. Внаслідок опрацювання матеріалів фонду співробітниками Відділу рукописів ІМФЕ, нині він складається з семи підрозділів: ф. 28-1 "Листування" (од. зб. 1-21, загалом 210 архівних аркушів); ф. 28-2 "Наукові роботи" (од. зб. 22-30, 542 арк.); ф. 28-3

“Збірники” (од. зб. 31-478а, 21155 арк.+3957 вирізок); ф. 28-4 “Кореспондентська мережа” (од. зб. 479-565, 273 арк.); ф. 28-5 “Ілюстрації, малюнки, фото” (од. зб. 566-568а); ф. 28-6 “Друковані матеріали” (од. зб. 569-576, 29 листків); ф. 28-7 “Опис фонду В.М.Гнатюка” (од. зб. 577-579, 149 арк.). Окрім того, різні інші матеріали складають останні одиниці збереження (од. зб. 580-606, 641 арк.). Загалом фонд В.Гнатюка вміщує 26.956 арк. та 71 ілюстрацію³. Слід зазначити, що одиниці збереження в кожному підрозділі фонду розташовані за хронологічним принципом, починаючи з найдавніших, а недатовані одиниці збереження розташовані після хронологічно визначених. Найпізніші матеріали датовані 1926 роком. Всі картки з інформацією про одиниці збереження фонду розташовані у відповідній шухлядці загального каталогу Відділу рукописних фондів ІМФЕ (кімната 405, четвертий поверх, вул. М.Грушевського, 4, в Києві). Назви одиниць збереження, як правило, наведені нами за каталогом і вони відбивають або наявну назву автора чи збирача фольклорно-етнографічного матеріалу, або сутність поданих записів.

Загальний огляд фонду 28 (Володимира Гнатюка) Відділу рукописних фондів ІМФЕ завершим оглядом матеріалів, що стосуються **ігрової культури** української людності і зосередим свою увагу на народних іграх і розвагах різних статево-вікових груп населення. Одиниці збереження, які вміщують ці матеріали, сконцентровані, практично, в підрозділі фонду 28-3:

– од. зб. 38 (78 арк.) Казки, пісні (без мелодій), **дитячі ігри** та ін. Пісні побутові, жартівливі, дитячі. З матеріалів різних збирачів (М.Александровича, Т.Зінківського, А.Шишацького, В.Горленка, А.Заблоцького, М. Нечипоренка, М.Зозулі, М.Грінченка, Н.Самокиша, В.Степаненка, П.Солонини, Г.Неводовського). 1853-1902 рр.;

– од. зб. 59 (230 арк.) Пісні (без мелодій) – духовні, колядки, щедрівки, обрядові, весільні, про тварин і птиць, **забави** тощо. Записано Іваном Манжурою на Сумщині, Харківщині, Катеринославщині. 1875-1882 рр.;

– од. зб. 64 (3 арк.) “**Игры крестьянских детей**”. “Народные загадки”. Матеріали, записані на Чернігівщині (з помітками Б.Г[рінченка]) та ін. 1878 р.;

– од. зб. 66 (11 арк.) “**Дитячі забавки, іграшки і приповідки**”. Пісні (з мелодіями та без мелодій) тощо. Побутові, родинні та ін. Матеріал, зібраний В.Андрієвським та Коновалом. (До матеріалу помітки Б.Грінченка). 1878-1898 рр.;

– од. зб. 80 (34 арк.) “**Як творився мир**”. Легенди (біблійного характеру, демонологічні та ін.), оповідання, анекдоти, **дитячі забави**, вірування, казки, загадки, примовки, жарти, вигадки тощо. Записано Л.Ленчевським на Кам’яниччині. 1885-1908 рр.;

– од. зб. 142 (20 арк.) “Юхима Петрунця прозвали Божком...” Легенди, **дитячі забави**, забобони, примовки тощо. Записано в селах Кам’яниччини невідомим. 1897-1910 рр.;

– од. зб. 171 (20 арк.) “Штуки (заклади)”. Ігри. Записано П.Шекерик-Донниковим, А.Веретельніком та ін. в селах Станіславщини, Чернігівщини, Буковини, Львівщини. 1902-1904 рр.;

– од. зб. 174 (18 арк.) Етнографічні матеріали. (Загадки, прислів'я, прикмети, казки, скоромовки, дитячі іграшки, забави дівочі і жіночі, парубочі іграшки). Записав Я.Сенчик на Холмщині та Підляшші. 1903-1908 рр.;

– од. зб. 301 (37 арк.) “Дитячі та інші грання”. Дитячі ігри, загадки-задачі, анекдоти. Записано Є.Гаврилей в с. Вертіївка (кол. Веркіївка) на Ніжинщині. [1897 р.];

– од. зб. 311 (27 арк.) “Пісні, вірування, прислів'я тощо”. Пісні, оповідання, вірування, приказки, дитячі ігри, народна медицина, та етнографічні матеріали. Пісні побутові, історичні, обжинкові, весільні. Записала Л.Яцкевич в с.Сілець на Львівщині.

Матеріали деяких з цих одиниць збереження, а саме – 38, 64, 66, 301 – стосуються відомих “Етнографических материалов...”, які видавав Борис Грінченко у 1895-1899 рр. (випуски I-III). Як зазначав сам Б.Грінченко, відповідаючи на закид одного з рецензентів другого випуску, “...умови, за яких виходить видання є такими, що я повинен видавати матеріали в міру їх накопичення і так буде надалі, якщо видання буде продовжуватись”⁵. Як бачимо, Б.Грінченко мав намір продовжувати це видання, що впливає також і з його листа до Митрофана Дикарева від 14 березня 1899 р.: “Посилаю Вам два примірники третього тому “Етнографическихъ материаловъ” [...]. Є в мене чимало матеріалу й до IV тому, але не знаю, коли можтиму його видати”⁶. На жаль, наступні випуски друком так і не з'явилися.

На той час дослідження народної ігрової культури вже мали певні здобутки. Окрім того, що були відомі опубліковані записи українських народних ігор і розваг в загальних етнографічних працях О.Терещенка⁷, М.Маркевича⁸, П.Чубинського⁹, В.Іванова¹⁰ та ін., ним були присвячені і спеціальні дослідження С.Ісаєвича (з передмовою В.Горленка)¹¹, П.Іванова (з передмовою М.Сумцова)¹² та ін. Записи дитячих ігор і забав Б.Грінченко очевидно, планував вмістити у наступні випуски своїх “Етнографічних матеріалів...”, про що свідчать і матеріали з вищезазначених одиниць збереження фонду Володимира Гнатюка, де присутні численні примітки і невеликі коментарі Бориса Грінченка.

Не можна сказати, що в “Етнографических матеріалах...” народні ігри зовсім відсутні. Йдучи за усталеною, як на тоді, дослідницькою традицією подавати в календарній народній обрядовості весняні ігри і розваги молоді, переважно хороводно-орнаментального плану з елементами драматичного народного мистецтва (О.Терещенко, П.Чубинський, В.Ястребов та ін.), Борис Грінченко також, незважаючи на пісенний характер III випуску “Етнографических материалов...” (сама назва – “Песни” – промовисто про це каже), вмістив у підрозділі “Веснянки и

весняни гулянки” розділу I “Песни культа и периодические”¹³ 35 записів двадцяти двох (на його думку) ігрових сюжетів (з варіантами із різних місцевостей), які традиційно виконувались весною і мали драматично-пісенний характер. Це – “Круливна”, “Кривий танець”, “У шума”, “Мак”, “Щитка”, “Хрин”, “Рипка”, “Ящур” та ін.¹⁴

Найбільшою із згаданих збірок дитячих і парубочих ігор з фонду Володимира Гнатюка, є збірка записів 1897 року С.Н.Гаврилея з с. Вертіївка (Веркіївка) на Ніжинщині, яка пов’язана з підготовкою до видання згаданих вище “Этнографических материалов...” Бориса Грінченка. Всього описів народних ігор і розваг в рукопису – 30 (арк. 1-31). На останніх аркушах вміщені “Загадки – задачі” логічно-математичного характеру (арк. 32-34), та три народні гумористичні історії (арк. 35-37). Аркуші обгорнені в одну з чернеток Б.Грінченка, на якій його рукою синім олівцем написано: “Не взято до III тому. Дитячі та інші грання”, а також приписано: “А може є такі, що і взяті”. Наше датування рукопису 1897 роком ґрунтується на тому, що інші матеріали цього ж збирача фольклорно-етнографічних відомостей у III випуску “Этнографических материалов...” датовані Б.Грінченком цим же роком¹⁵. В іншому місці обгортки рукопису є такий напис: “Дитячі грання: Їх переглянути по оцих збірках: [П.]Чубинський III¹⁶, [“]Молодощі[“ М.Лисенка]¹⁷, [Я.]Головацький¹⁸, [В.]Милорадович¹⁹, [П.]Іванов²⁰. Треба ще: [П.]Чуб[инський] IV²¹, [С.]Исаевич (К[иевская] С[тарина], [18]87, [№] VI-VII)²², [П.]Шейн²³, [А.]Свидн[ицький]²⁴, [М.]Марк[евич]²⁵, [М.]Сумцов (К[иевская] С[тарина], [18]89, [№] IX)²⁶”. Враховуючи те, що Б.Грінченко, відшуковуючи етнографічні паралелі до описів ігор, навів значну частину відомих тоді фольклорно-етнографічних збірок, які вміщували народні ігри, ще раз зазначимо, що не викликає сумніву підготовка ним текстів народних ігор до видання і його широка обізнаність в цій царині.

У рукописі “Дитячі та інші грання” наведені описи таких ігор і розваг: [1] “У баби”, [2] “У шея”, [3] “У шкандыбки”, [4] “У деркача”, [5] “У цурки”, [6] “У клёпушки”, [7] “У вызвольного клепа”, [8] “У покотела”, [9] “Катальня”, [10] “Як дитину забавлять” (5 варіантів забав з малою дитиною), [11] “У чемерици”, [12] “У свин’и”, [13] “У струга”, [14] “У гусей”, [15] “У м’яча”, [16] “У кривого танця”, [17] “В короля”, [18] “У м’яча солов’я”, [19] “У сучки”, [20] “У перстня”, [21] “У коша”, [22] “У ящура”, [23] “У гадыла”, [24] “У лиса”, [25] “У шуляка”, [26] “У гороб’я”, [27] “У короля”, [28] “У земляного м’яча”, [29] “У скоромного клепа”, [30] “У промашного клепа”. Галина Довженок опублікувала тексти половини ігор цієї збірки ([3], [4], [8], [11]-[14], [17], [19], [21]-[23], [25], [27], [28])²⁷. Опубліковані також чотири з п’яти дитячих забавок ([10])²⁸. Слід зазначити, що описи народних ігор в публікації Галини Довженок відзначаються повнотою і конкретністю. На відміну від деяких сучасних видань українських народних ігор²⁹, в її публікації присутній довідково-бібліографічний апарат, показані джерела кожного опублікованого запису народної гри. Літературне редагування та окремі вилучення з

текстів зумовлені, мабуть, педагогічними завданнями зазначеного видання (для середнього та старшого шкільного віку). Саме зважаючи на останнє, вважаємо за потрібне навести всі тексти записів. Збережені мова і правопис оригіналу. У записах як Є. Гаврилея, так і його дописувачів, зустрічаємо характерні для того часу позначення дифтонгів “уу” (відповідають у сучасній українській мові звуку літери “і”) у таких словах як (сучасний запис) “скільки”, “стілки”, “ступнів”, “під”, “тік”, “волів”, “свій”, “кінь” тощо. Загалом же відзначимо більш як 80 випадків у понад як 40 словах. Це було характерно для даної місцевості оскільки дифтонги зустрічаються у записах практично всіх збирачів. На відміну від записів кінця ХІХ ст., коли дифтонг позначався відповідним знаком над сполученням літер, нині, згідно з усталеними правилами передачі подібних текстів, дифтонг позначається дужкою знизу сполучення літер: у нашому випадку – “уу”.

Взагалі рукопис “Дитячі та інші грання” являє собою 37 аркушів світлого, трохи пожовклого з часом, паперу. Архівні аркуші (а.а.) є переважно половинами (170-180x223 мм) від великих аркушів розміром 223x360 мм. Про це свідчить нерозрізаний великий аркуш, який слугує за обгортку “ігрового” блоку тексту, і на якому вміщені архівні аркуші 1 (опис гри “У баби”) та 31 (описи ігор “У скоромного клепа” та “У промашного клепа”) і в який вкладені архівні аркуші 2-30. Також на одному нерозрізаному великому аркуші вміщені архівні аркуші 32 та 33. Деякі аркуші меншого розміру: 20-й (160x180 мм), 21-й (175x180 мм), 22-й (140x180 мм) та 25-й (180x180 мм). Великі аркуші мають кутову тіснену відбитку, на якій поруч з двуголовим орлом є цифра “6”, а нижче напис “КНЯЗЯ ПАСКЕВИЧА”. Текст написаний чорним чорнилом. Можна розрізнити шість (або сім) почерків тексту описів ігор, які належали як Є.Н.Гаврилею (I), так і його різним особам-інформаторам (II-VII): I (а.а. 1, 13, 15, 24, 27, 32, 37), II (а.а. 2-3, 8, 9, 14, 16, 19, 20, 28, 30), III (а.а. 7, 10-12, 17, 22, 23), IV (а.а. 18, 26), V (а.а. 21, 25), VI (а.а. 32-36), VII (?) (а.а. 29). Редакційні додатки Є.Н.Гаврилея присутні на а.а. 7, 23, 25, 26, 28, 29, а підпис “Е.Н.Гаврилей” із зазначенням місця запису “м. Веркїєвка (Вертіївка) Нѣжинскаго уѣзда (зъ пидь Нижена)” почерком I під кожним ігровим або оповідальним сюжетом. Подекуди Є.Н.Гаврилей або його інформатори вказують прізвище того, хто повідомляє етнографічну інформацію: Микола Крошка (а.а. 9, 16 зв., 17 зв., 21 зв., 30, 35), Федір Кононець (а.а. 15 зв.), Ульяна Полторацька (а.а. 19 зв., 24 зв., 29), Яків Горовий (а.а. 20), а іноді – анонімно: “одь дїтвори” (а.а. 23), “отъ школяра” (а.а. 25 зв.), “на вечерницах” (а.а. 22 зв.).

В статті доповнення автора позначаються квадративими дужками [], а авторські пропуски в цитатах – трьома крапками в таких же дужках [...]. Непрочитані в рукописі слова позначаються трьома крапками в ламаних дужках <...>, нечітко написані слова, прочитання яких сумнівне, пишуться у ламаних дужках < >. Оскільки, як зазначалось вище, збірка Є.Н.Гаврилея надрукована лише частково, сучасним нам правописом,

а надруковані тексти, які мають до того ж невеликі скорочення, підпали під літературне редагування, ми наводимо її текст повністю, в т.ч. і заключні гумористичні історії. Малюнок – відповідь оригіналу на завдання 31.І у тексті не відображений. Назви ігор передано за архівним оригіналом. Нумерація ігор – наша, оскільки в оригіналі вона відсутня, і відповідає послідовному розміщенню матеріалу, а також може бути використана у подальших дослідженнях. Автор висловлює подяку Г.В. Довженок (опрацювання архівних матеріалів) та П.Ю. Гриценкові (консультації та практична допомога у сучасному відображенні записів, що утримують дифтонги) за сприяння підготовки матеріалу до друку.

Дитячі та інші грання

[1] У баби

Миряються скулько парь хлопців, одын гурть б'е, а другий пасе. Вбивають вь землю пряму палку вь аршинь заввишкы зь рувно зрізанимь верхомь – отто “баба”, ступн увь у десять одь неи у той буукь де пастухы стромляють ломачку “умору”, у кожного пастуха вь рукахь гылка, а бійцы б'ють однією по черзи положену зверху на бабу цурку вь четверть довжиною. Отъ затне который цурку зь пидь нызу такъ щобъ вона полетела вгору – солон'емь на пастух увь, а тійи, на котрого вона лететь поциляють – уморують; якъ уморять котрого то оддають ей зновъ бить другому бо вморить треба всихъ битцювь, тоди вони йдутъ пасты, отъ-же якъ не вморять на лету, то одынъ бере цурку, пидходить до встромленои палочки й уморюе бабу, а той що бивъ, гилкою одмажується щобъ одбить цурку; якъ одиб'е, то миряе одь бабы до ей ступнями, чи гилкою, якъ зговорилысь, ото вже й нагоне на тыхъ, що вь поли, а якъ не одоб'е и не вморить, то проходе дурно. Коженъ доти б'е й нагоне, докы не вморять его чи вь поли цуркою, чи по баби. Якъ усихъ повморують, то переминяються – ти вже пасуть, а тыйи б'ють и одгонять нагнати и йихъ цуркы.

[2] У шея

Миряються на палку хлопців зь десятокъ, чія рука зверху, той буде за шея, а вси сидають у кружокъ, поставивши вь гору колина й понакрывавши свытами, чи постилками такъ, щобъ попидь колиньми кругомъ можна передавать жгутъ изь пояса, чи зь хустки. Отъ передають одинъ одному жгутъ и, котрому зручнишь, б'е жгутомъ шея й миттю ховае й передае жгута по пидь колиньми, а вси удають, зь себе ниби у кожного вь рукахь винь, приказуючи: шей, шей, шей! Якъ захвате шей у кого вь рукахъ, хочъ и пидь колиньми, то той изновъ стае за шея, а шей сидае на его місце.

Збирається гурток хлопців, вирізують “шкандыбки” (прави, замашни дрюки четверти у 3 завдовш), становляться у рядь и шкандыбають шкандыбки такъ, щобъ шкандыбка пострибала, торкаючись обь землю то тымъ, то тымъ кинцемъ. Якъ уси пошкандыбають дывляться чія шкандыбка саме ближче – той пастухъ и мусыть подавать усимъ шкандыбки, туюлько своей й не торкать. Отъ уси тоди становляться на першій ямци, котру зробыла въ земли пастухова шкандыбка, шкандыбаючи (кожного першу ямку замичають) й шкандыбають такъ, щобъ поцилить пастухову шкандыбку якъ котрый поцилить и его шкандыбка пошкандыбае дали, то пастухъ свою выкладае ажъ у кинець тїи й такъ за кожнымъ хто поцилить. Отакъ уси перешкандыбають, тоди пастухъ забирае усихъ шкандыбки й самъ шкандыбае звидтиль, звидки й тїи и чією шкандыбкою поцилить свою, той перемина паство, ну якъ-же промахнеться усима, то дають видлоги ще на лито, чи й на двое. Якъ-же й тоди не отпасеться, то дають кокоши: скубуть за чуба, за уши й приказують гуртомъ: “Ой згури, гарагури, скаче ятеръ по дубини, заправляе въ три ружини, друкъ чи качань?” Якъ не втрапить, та скаже – качань, то воны зновъ скубуть и приказують: “качавъ, качавъ та зновъ почавъ и дали: [“]Ой згури...[“] Якъ же скаже друкъ, то вси: “пускай дурня зъ рукъ!” й видразу пуськають, а дали зновъ такъ само починають.

[4] У деркача

Роблять на ломаци рядь зарубокъ такъ, щобъ дырчало, якъ трисочкою якою повезнуть по зарубкахъ. Миряються тоди кому за деркача быть и кому за охотника – бить деркача. Зав’язують тоди обомъ очи, дають деркачу деркало, а охотнику жгутъ изъ хустки чи що. Отъ деркачъ перебигае по хати й дере, то въ однимъ кутку, то въ другимъ, а охотникъ улуча жгутомъ у его, якъ улучить, тоди переминаються – той стае охотникомъ, а той деренчить. И зновъ такъ саме деркачъ дурить деручи, а охотникъ улуча жгутомъ. А то ще гуляють, завязавши очи туюлько охотнику, а хто небудь дере й пидкрадається задратъ пидь самымъ носомъ и втекты одъ жгута.

[5] У цурки

Миряються паръ скуулько хлопців на палку, одни б’ють, други – пасуть. Битци копають довгеньку ямку, кладуть упоперекъ ейи цурку въ четверть довгу й въ пучку товсту, выкидають по черзи тую цурку съ пидь нызу зъ ямки, такъ щобъ вона летила въ поле де пастухи разставлени. Пастухи сылкуються уморить цурку – налету ударить гилкою; Якъ уморять одного то викидае другій, а якъ не вморять у поли, то котрій зъ пастухувъ зъ того мисьця де впала цурка – уморуе – битцеву

гилку, положену на ямци; якъ не вморять и гилки, а пролетить мимо гилки цурка, то битець своею гилкою ударе по концу цурку, такъ щобъ вона пидстрибнула а винъ тоди улуча ейи й миряе на скуулько ступнивъ одбивъ ейи такъ може одбивать три разы й наганять на пастухувъ якъ можна буульше “гиль”. Бувае-жь, шо не вморять гилки, а цурка упала такъ щильно до земли, шо не можна гарно ударить по концу, щобъ вона пидстрибнула, тоди битець мае руками положить ейи якъ хоче, тглько вже замисть трьох разивъ, одбивае туульки два разы. Ну бувае, шо битець пидстрибне цурку та й не одиб’е ейи – промахнется, ото вже й стративъ. Оттакъ пастухи мусять уморить чи въ поли, чи на ямци кожного битця, чи сами вони пострачують, тоди пастухи б’ють и одганяють, нагнаты на нихъ “гилы”, а ти вже пасуть и такъ само уморяють.

[6] У клёпушки

У клёпушки гуляють у двоохъ, – перекидають одынъ одному клёпушку (палочку въ четверть завдовшъ). Отъ одынъ кидае ступнивъ за 20, а другый одбивае ейи гылкою и миряе тоди отъ того мисця де бивъ до того де впала клёпушка, скуулько намиряе ступнивъ, ото й нагнавъ стуулько на товарища; помиряе, тай кидае зновъ другому, а той тежъ сылкується поцилыть и одогнать ти цурки, шо нагнато на его, тай соби наганять. Ну, якъ же не поцилыть котрый летячои цурки, то так ни съ чимъ и выкидае назадъ.

[7] У вызвольного клепа

(Клепъ роблять похожеи на конусъ)

Гулять у клепа можна чоловікь у пяти або и въ буульшъ. Беруть кожне гилку, мираються на одну – чія рука зверху тому пасти. Копають броварь видкиль бить, клепъ становлять ступнивъ на двадцать одъ бровара. Тоди пастухъ становить клепъ на тимъ мисци де назначили, и тамъ-же стоить самъ, и ти б’ють по черзи такъ: становица на той буукъ бровара, ближе къ клепу покиль гилка хапае въ броварь, тоди кидае гилку – такъ щобъ клепъ звалить. И якъ зобье клепа, тоди пастухъ становить клепъ и бежить до бровара, а той шо затявъ бежить по свою гилку и тежъ до бровара посьпишае, котри вправиться попереду встромить гилку въ броварь той и б’е, а други пасе, а якъ-же зовсимъ промахнется, то бижить до гилки й дожидае покиль други хто звалить клепа – “вызволить”, тоди вже разомъ зъ тымъ, чи зъ тымъ й выбигають до бровара.

[8] У покотела

Покотело одризують от кража якого небудь дерева, аби щобъ було крипке и кругле у попереку въ четверть, товщени вершокъ, або й меньше. Хлопци у сколки зидуться, деляться на двое ривно – беруть кожен гилку,

тоди одинь гурть становиться проти одного, врядь одынь зо днымь ступнуувь у 20 и качають покотело одны однымь, силкуючись загнать якъ мога дали протыв ныхъ видь того мисця де почали. А качають покотело так: хто небудь зь одного гурту покотыть покотело протыв ныхъ, а тыйи зупиняють якомога швидче, щобъ далеко не покотилось. Тоди де воно зупынылось, видтиль и качать зновъ назадъ тому гурту, котрый качавъ, а воны зновъ соби сылкуються зупинить, щобъ далеко не котилось, а якъ покотело котыться и его навстричь улучить гилкою, отъ воно котыться назадъ до тихъ пуурь, покиль бокомъ упаде, отъ тоди звидтиль и качають. Котры дали заженуть тымъ и хвала.

[9] Катальня

Катальня робиться на льоду: забивають колокъ у луудь и въ землю. Тоди на колокъ надивають возове колесо и до колеса привязують жертку завдовшки аршинъ двадцать, а як доволи людей, то можно и довшу, бо буде кому ворочать. На конци жертки привязують санки и одинь сидае на санки, а хто хоче, щобъ на санкахъ покататься, тыйи ворочають, заклавши друки у колесо. Ворочають, а санки на довгудий жердци бигають прудко кругом колеса; на санки сидають по черзи тыйи шо ворочали колесо.

[10] Якъ дытыну забавлять

1) Бере дитину садовыть на колина, чукикае и приказуе:

Ксуукъ, ксуукъ кобила!

Усихъ дитокъ побыла,

Усихъ дитокъ побыла,

А Оксанку мынула.

2) Бере в руку ногу й по голгй злегенька водить пучкою й приказуе:

“Мишка, Мишка

Де ти була?

— “У Бога!”

— “Шо ты робыла?”

— “Платьте прала!”

— “Шо заробыла?”

— “Кусочок салца!”

— “Де положила?”

— “Пуудь лавкою!”

— “Чимъ накрыла?”

— “Халявкою!”

— “Де положила?”

— “Пуудь столомь!”

— “Чимъ накрыла?”

— “Постоломь!”

- “Де положила?”
- “Пудъ пиччу!”
- “Чимъ накрыла?”
- “Паличчу!”

3) Хитають дитини голову зь долони на долоню и приказують:

“Зайчику - Йванчику

Дежъ ти бувавъ,

Шожъ ти видавъ?”

- “Симъ миховъ гориховъ”.

- “Чомъ ти не вкравъ?”

- “Бигли кравчики,

Перебили пальчики,

Ледьви я втюкъ

Через бабинъ туюкъ

Лапки поп’юкъ;

Бабка поймойла,

Въ ушко пойграла,

Сказала: скугу, скугу!”

(той скубе помаленьку за ушко).

4) Бере у дитини ногу й пучкою пудошву куе и приказуе:

“Куй, куй чоботокъ,

Подай молоток,

- Не подамъ молотка,

Не путкую чоботка.

Молоток золотеньки

Чоботок дорогеньки”.

Тоди пучкою у пудошву залоскоче та щей прикаже: ш- ш- ш. Отъ воно регоче.

5) Довбе пучкою въ долоню дитини и приказуе:

“Да сорока,

Да ворона!

На припичку сидила

Диткамъ кашу варила,

Ополоничкомъ мишала,

Усимъ диткамъ давала”.

Тоди бере за кожну пучку и приказуе:

“Сему дамъ

Сему дамъ...”

Доходить до мазинца:

“А сему не дамъ:

Сей бись малъ

Крупъ не дравъ,

Дровъ не рубавъ,
Джи не мисывъ
Воды не носывъ,
Хаты не топывъ.
Бижить дити по водицу,
Стоить каша на полици.
Шугъ, Шугъ, на бабине просо,
Да летить просто,
Просо подзembali
А баби...”

[11] У чемерици

Пасучи волуцъв частюка гуляють хлопци у чемерици. Наризуть изъ стебла чемерици завбільшкы въ цаль по деветеро “дителей”, а по десятицъ, трошкы бульшенькуцъ “матци”. Кожен на свойий матци наризуе якы небудь свгй значок, а диты у всих однакови. Тоди змишують усихъ дителей и матокъ у ямци, або въ шапци, садовляться кругомъ и миряються кому починать видзевувать грушовою, або якою ыншою кручкою оттую чемерицю. Коженъ сылкується выдзевать свою матку й деветеро дителей; якъ бува дзевне й не вхопить ничего, то передае другому и такъ переходыть кручка покыль не видзеваютъ усю чемерицю. Оттоди щитають хто скуцълько соби надзевавъ; добре якъ дома своя матка й диты – буде выметный; ну, якъ-же хто инший витягъ матку, то б’е за ейи три рази по долони чемерицею цилою зъ лыстямъ, а якъ не хвата й дителей то за коже б’ють по разу. Маток можна й розминювать чи то матку за матку, чи то матку за трое дителей. Позбиравши таким робом коже свойихъ матку й дителей, мишають так само й гуляють узновъ. Кто часто гуляе въ чемерици, то руку добре набивае прициловатись.

[12] У свин’и

Копаютъ броварь, тоди кругомъ бровара ступнивь у два дучки, дучок стуцълько, скуцълько гуляе хлопцивь, можна хотъ чоловикъ и десять. Миряються вси на одну палку – чия рука зверху, тому й пасты. Тоди берутъ кожни гилку й деревяный одрубок, завбольшки зъ два кулакы – отто свиня. Тоди пастухъ жене свиню у броварь, а тии вси одбиваютъ гилками, кому лучче удасться, а як той одбивае, а пастухъ поспишитъся у его дучку попереду встроить свою гилку, то пасе той, шо прозивав дучку, а якъ пастухъ укотить булку у бровара, и ниhto не одобье, тоди вси переменяються дучками и пастухъ захоплное соби чю попало, а хто не переменитьсь, або пастуху не хопить, тому й пасты. Нужъ, якъ утомиться пастухъ пасучи, тоди по згоди зъ усима бере свинью й оддалеку кидает, хоче укинуть у броварь, а тии вси гилками одмахуються, а пастухъ приказуе: “солонецъ, баранецъ де впавъ пропавъ, цуръ не займай” и якъ

одобьють, то пастухъ иде за свинею изновъ гонить гилкою въ броварь, тоди переминаються дучками, кому не хопить той и пасе. Иншого запасують до слуузь.

[13] У струга

Сидають у рядъ хлопци зь гнучими ломаками (лозовими чи що) аршина въ пивтора завдовж[ъ] и стрибають ти ломакы, взявши рукою правою за середыну, а гнучимъ кинцемъ объ землю напруживши. Отъ чья саме бльжче опиниться, той и пасе. Пастухъ збирае вси ломакы, роздае кожному, а свою кладе передь йими всдовжъ ряду такъ щобъ середній доставъ йийи своєю ломакою, бо вуунъ “струкъ задае”: б’е своєю ломакою по лежачій и приказуе – “плазь-плазунецъ, одліжъ палочку въ конецъ”, и пуськае свою ломаку такъ щобъ вона поковзнулась по лежачій и попливла въ даль. Пастухъ видклада свою ажъ у конецъ де та опынылась. Тоди вси по черзи стрибають своїми ломаками такъ щобъ вони дострибували до пастуховой и вдарили ейи, та й ще дали плывлы, бо пастухъ мусить свою за к[о]жнимъ разомъ выкладать у конецъ струга. Якъ уси пострибають, то пастухъ збирае зновъ уси струги, а свою й не торкае й сидае радомъ зь иншими й стрибае тыми стругами такъ щобъ свою уллучить и чийимъ першимъ уллучить, той иде пасты, а якъ-же промахнется всима, то пасе и друге й трете лито ажъ покиль не визволиться такимъ робомъ.

[14] У гусей

Збираюця килько дитей, виберуть изъ себе одного за хозяина, а другого за вовка, тоди зроблять значокъ – начиртятъ хрест на земли и йдутъ гуси на той бикъ хреста, а хозяинъ на други, а вовкъ проти хреста ховаеця, звисно по волчьи. Тоди хозяинъ гукае гусей: “гуси, додому!”. А вони видмовляють: “вовкъ за горою” – “що робыть?”. “Гуси скубе” – “яки да яки?” “Сири да били!” – “тикайте гусочки, щобъ васъ не поили”. Тоди гуси бижать, и вовкъ ловить, якъ піймае на тій сторони хреста де гуси, то его, а якъ на хозяиновууи, то не его. Тоди зновъ хозяинъ жене гуси на пашу и видгиль гукае, и такъ-же саме вовкъ ловить доти, покиль усихъ не переловить. Отъ хозяинъ иде шукать гусей; стричае вовка. “Здоровъ бувъ, вовче!” – “добре здоровье чоловіче!”. “Чи ты, вовче, не бачивъ моихъ гусей?” – “яки жъ твои гуси?”. “Сири да били” – “побигли сирюю доружкою”. Хозяинъ и пишовъ, а вовкъ гукае: “вернись, кума, шило ззаду”. Хозяинъ ворочаеця, а гуси въ ту пору, якъ хозяинъ гомонивъ зь вовкомъ, ногами тупочуть. Хозяинъ питае: “А це що тупоче?” Вовкъ каже: “це в мене кони на станку”. Тоди хозяинъ и пійде ниби зновъ шукать гусей и вертаецься до вовка и зновъ такъ саме питае, чи не бачивъ гусей. А вовкъ такъ саме питае яки [г]уси, а гуси въ ту пору сычать. Хозяинъ питае: “А це що сычьть?” – “це мои наймити-конямъ овесъ сыплють”. Хозяинъ пиде, а вовкъ заворочае, изновъ такъ-же саме

балакають, а гуси в ладки плещуть. “А це що плеще?” питає хозяйинь. “Прачки перуть!” Той изновъ пошовъ шукать гусей и зновъ приходе до вовка й питає про гусей, а гуси в ту пору гегають. “А це що гегає?” – “А це-жъ мои гуси”. – А хозяйинь каже: “Це мои гуси!” – А вовкъ каже: “Иди познавай коли твои”. Хозяйинь перебира по одному – “це мое, це мое, уси мои”. – “Я не повиру, каже вовкъ, якъ у котрого рощепешь руки, то твое”. Тоди хозяйинь рощеплюе руки; у котрого рощепне той его, а не рощепне то вовкове, тоди перетягаюца: начирчують на земли хрестъ, берутъ палку и беруца за иі вовкъ и хозяйинь, а гуси беруца – вовковы за вовка, а хозяйинови зя хозяина одно за одного вклучъ, тоди чія сторона перетягне черезъ хрест. Ти вже сміються “а що, а ми юшки наваримъ”.

[15] У м'яча

Збираюца паръ пять хлопцивъ, и паруюца, – бильший до бильшого, а меншій до меншого. Тоди и миряюца кожна пара: чія рука зверху, тому й пасты. О тоди тій шо пасты – пасуть, а тій бьютъ м'яча. Обирають мисце виткиль битъ м'яча, одмирують ступнивь два, кладуть прикмету, называють его коростою. А отъ корости ступнивь изъ двадцать, або щей бильше изновъ прикмечають мисце и называють масломъ. Тоди одинъ изъ пастухивъ пидкыдає м'ячъ. А мижъ тими шо бьютъ, обирають одного за матку, а тій вси звуца козлятами. Отъ начинає пастухъ пидкидать, а козлята бьютъ по одинци питकिनеній м'ячъ палкою, котра звеца гылкою. И якъ гарно попаде то м'ячъ полетить ступнивь сто, або и бильшъ, а той шо затявъ вибигає отъ корости до масла, и якъ успіє то и вити звернеца, а то стоить покиль други затне. Пастухъ хапає м'ячъ и кыдає тому шо пидкыдає. Козляткамъ тилько по разу битъ, и якъ вони попромахуюца, тоди битъ матци; матци битъ три рази. Яко матка затне визволить тоди козлята изновъ бьютъ покиль або попромахуюца, або в масли будутъ. А якъ буває промахнется и матка, тоди уже стратили. Якъ що е козлята у масли тоди вони вибигають на про<...иу>мъ, якъ пидкидальникъ м'ячемъ уллучить у того шо вибигає тій изновъ стратили. Можна стратить такъ, тій шо пасуть піймають м'ячъ летючий, покиль в унъ ще не бувъ на зем[л]і. Тому шо всхопить двіичи битъ, – награди дають за те шо всхопивъ; тоди ти шо вхопили идуть битъ, а ти шо <...> били идуть пасти й отакъ миняються скуулько хочуть.

[16] У кривого танця

Щобъ у кривого танця згуляты, треба дивчатъ зъ пивст<ки> збирати, и изъ йихъ трохъ обирають, садовлять у кружокъ такъ щобъ одна одъ одноєи була ступнуувъ у два, а тьи вси берутъся за руки и выходятъ скризъ тьи три и такъ йихъ обиходять, щобъ кожду обкружать тымъ ключемъ дивчатъ. Обыходывши спивають:

Ой нуте дивки
У кривого танца!
У кривого танца,
Не видимъ конца;
Треба його та виводыты
Кинець йому та находыты.

—
Сама иду та по каменю,
Коня веду, к унн, лень топче
Попереду горобей скаче
<Цивъ ану> горобейчику!
Скажи мени усю правдоньку!
Кому воля, а кому неволя!
Паробочкамъ та уся воля
За шапочку, та на улочку!
За дивочку та у таночокъ,
Щобъ водыла та передочокъ!

[17] *Въ короля*

Гуляючи у короля, дивчата деляться на двое. На одну сторону дві, а на другу, хоч чоловіка й двадцять. Тоди ти що дві гукають: “А короле! чомъ нейдешъ?” А тыи одмовляють. “А боимось, боимось!” А ти зновъ: “А кого вы боитесь?” — “А вашого короля!” Отъ тоди сіи дві сьпивають, а ти що табунъ біжать проти двохъ, взявшись за руки ключемъ и помогаютъ сьпивать тимъ двоимъ:

А въ нашего короля
Сяе да мае,
А нашего короля
Дома немає,
Поихавъ до рички
Дрова рубаты,
Пива варити,
Сына женити,
Валь валовати,
Дивокъ зыбирати.
Короле гу!
Король иде,
Земля гуде.
А въ нашего короля
Високи ворота,
А въ нашего короля
По колина злота.
Король иде,
Земля гуде.

Король бижить,
Земля дрижить.
Короле гу!"

Тоди тіи дви підіймають руки, а тіи идуть кризь руки, а тіи дви пропуськають всихъ, а останню оставляють, и переменившись мисьцями знов гукають: "А короле, чомъ не йдешъ"? И такъ сіи дви жодень разъ оставляють по одній, покиль у тимъ табуни останеться дви, тоди тіи изновъ гукають: "А короле, чомъ не йдешъ?"

[18] У м'яча солов'я

Копаять ямку, кладуть туды дощечку такъ, щобъ зъ ямки koniecъ йии высостався, якъ на четверть, на дощечку кладуть м'ячъ и бьютъ гилкою по высунутому кинцю дощечки, дощечка перевалиться, а м'ячъ летить у гору, и якъ назадъ пада, то хто вхопытъ у жменю, чи въ шапку, покиль в уунъ ище не буде на земли, то тому и бить. А первый разъ уси миряються й чія рука зверху, тому й бить.

[19] У сучки

Збираються хлопцівъ зъ десять, або й бильшь, миряються на палку, беручи еи кулакомъ одинъ коло одного и чія рука зверху тому и пасты. Тоди забивають колокъ привязують до его веревку; коло колка уси ложать шапки (ото щенята); пастухъ береться за веревку й оберегае щенятъ, бигаючи кругомъ на скуульки повода хватае. Пастухъ стереже, а вси хлопци крадуть щенятъ руками хватаючи, або вибивши ногою зъ круга; якъ удасца пастуху піймать котрого, то скорій кричить: "цуръ – повода!" [“] а якъ не зацуравсь, то значить и не піймавъ. Якъ роскрадуть усихъ щенятъ, то щитають одно лито отпасъ, тоди дають ище на лито або на двое и якъ не піймае и вси лита тоди дають ему кокошу. Кокоши дають такъ: одинъ хлопецъ кидае кризь ноги шапку, тоди вси хлопци становляться одинъ за одного роскарачивши ноги, а пастухъ лизе кризь ноги и вси бьютъ его по заду долошками. А бувае пастуху не схочеця кризь ноги лизты, тоди его силою посадять на коня; на коня садовлять такъ: пріймуть кризь ноги палку тай потрясуть гарненько, такъ що доводять и до слизь.

[20] У перстня

Сидае дивчатъ изъ десять у кружокъ, а одна лягае у середину. Тоди на йи кладе кожна пучку надъ головою тежъ у кружокъ и одна водить каблучку по пучкахъ, а ти вси присьпивують:

А думай – гадай,
Красная пани,
На чи ууй руци

На мережанци
Перстень лежить.

Отъ тая вгадуе, и якъ не вгадае на котрой руци тоди зновъ спивають:

Не вгадала,
Красная пани,
На чи уй руци
На мережанци
Перстень лежить.

А якъ угадае на чи уй руци перстень лежить; то вона вже и ляга, а вгадчиця сидае на ей мисци.

[21] У коша

У коша гуляють такъ: збираюца чимало дитей, чим бульшь тимъ краще. Тоди паруюца и становляться у кружокъ такъ: одно сидае за коша, а одно стоить надъ нимъ, дивлячись у кружокъ. Одного жъ оббирають “задавать коша”. Отъ задащикъ ходить кругомъ того круга зъ ризкою пидъ полою и нищечкомъ питкидае ей кому небудь такъ щобъ и недогадалось, а назадъ никому оглядаца ниможна; якъ не догадается те кому питкинето рузку и задавайло обежить увесь кругъ и добереться до рузки, то хватае йи и шмагае роззяву гонячи кругом и приказуючи: одъ коша до коша, грецке лоша!” Ну якъ же догадается, хватае рузку й женеться за задавайломъ, а той обежить кругомъ круга и становиться до порожнего коша, тоди тому уже не можна битъ на <мисци> отъ зновъ задае коша вже другый.

[22] У ящура

Збираються дивчата, одну зъ гурту обирають за ящура, а сами кругъ ей беруться за руки, ходять кругом ящура й спивають:

1. Ой не сыды, ящуре, въ гороховимъ листи,
Май соби дивку, як перепилку,
Котрую маешъ соби забираеш[ъ].
Якъ не иметь,
Зараз вмреть,
Завтра поранку
Сховаемъ у ямку.
Пырог увъ напечемъ
Ящура поменемъ!
2. А ти таки, ящуре,
Не соромайся,
Котрий пани поклоняйся,

Чи старуш, чи малуш,
Чи мени молодущ!

Переспивавши зупиняються и ящуръ вибирае котра ему сподобалась й поклоняється йий; винъ вибравъ уже тоди, якъ вони ходылы й поклонявся йий. Та, що ящуръ сподобав[ъ], дае ему якій подарунокъ – хусточку, каблучку, чи що. Тоди взновъ ходять, спивають, а ящуръ вибирае й получае подарунка, та такъ и перебере всихъ и получе доволи подарункивъ. Тоди по черзи випрохують подарунки въ ящура, кажучи: “Ящурочко, голубочко, оддай мою худгбочку, що я пряла, заробляля, изъ ящуремъ прогуляла”. Як гарно випросыть (не засміявшись и дывившись у вичи ящуру) то получе, а засміється, то зновъ и зновъ... просыть, а бува що й не випросыть.

[23] У гадыла

Збираються дивчата и хлопци, обирають одно за матку, а друге одгадчикомъ; а вси диты становляться въ рядъ. Тоди бере матка маленьку палочку въ цаль завдожки (гадыло) у обидьви руки, и дае нибы то всимъ у жменю окри[мъ] вгадчика такъ шустро щобъ угадчикъ не замитьвъ у кого опиниться гадыло; тоди вуйнь угадае приказуючи: “гадь-гадь, гадыло шо по полно ходыло, дай Боже угадать (въказуе и имена каже) у того взять”. Тоди якъ угадае угадчикъ, соби забирае того, а не вгадае, то матка соби. И отакъ повторяють покиль останеться одно дитя. Тоди матка везне своїмы долонями по узъ дитячи и питае: “чи въ матки, чи въ дитятки?” Якъ шо буде гадыло у матки, и угадае тоди ище матци изъ послиднимъ дитямъ можна три рази вгадуваться и якъ по третимъ рази не вгадае то воно матчине. Тоди матка зъ своїмы, а угадчикъ зъ своїмы перетягаться за палку очепившись, чія сторона палку одныме то протывныхъ садовлять на коня (палку ту проймутъ кризь ноги тай трусятъ).

[24] У лиса

Сидають кильки хлопцивъ у кружокъ на мякуй земли, берутъ кончатого ножа (з вузькымъ гостримъ кинцемъ) и котри небудь починае стромлять его въ землю правою рукою виробляючи ось яки фигуры: 1 – коня, взять концами пучокъ за конецъ ножа и зъ розгона стромлять у землю. Сю фигуру роблять 3 рази. 2 – кулака, положить ножа видъ себе гостримъ на кулакъ де пучки притулються на долони. 3 – <догонка>, поставитъ сторчъ кулака, а зверху положить ножа видъ себе остриемъ. 4 – пучокъ, лежають ножа на конецъ пучокъ лезомъ видъ себе и перекидають щобъ устроився. 5 – закруты, повертають руку къ соби долонею, а ножа держать межъ пучками такъ, щобъ середина ножа була зъ вивороту середней та беземенной пучокъ, а вказуючим и мизинцемъ придержуються конци тымъ бокомъ що згинаються пучки, нижъ буде гостримъ видъ себе. 6 – одкруты, берутъ зновъ ножа межъ пучки, тильки вже такъ щобъ

середня и безыменна до ножа булы згинаючою стороною, а вказуючи и мизынець на выворотъ. 7 – <слигокъ>, ставляется долоня къ соби на лыце, а вгору пальцами, трошки <спахова> и ставляется нижъ гострымъ кинцемъ на долоню припираючись до пальцивъ. 8 – задери, повертается долоня къ соби выворотомъ угору пальцями, а ножа коньцемъ упирають у кожу прислонивши держака до пальцивъ. 9 – зуба, конецъ ножа береться в зубы. 10 – глади, прикладають лезо ножа до лоба вгору носкомъ. 11 – дуба, у ливу руку берутъ за конецъ нижъ, ставляють сторчъ и правою рукою бьютъ по колодоци кажучи – [“дубе, дубе! чертъ тебе збуде[“]. Дуба роблять тричи. 12 – хуки, берутъ ножа въ киньчики пучокъ за гостри, ставляють сторчъ колодочкою въ гору кидають такъ щобъ нижъ устроився и приказують – [“хуки, хуки назадъ руки, цуръ вигулявсь[“] и такъ кожна хвигура робить такъ, щобъ нижъ устроився, а не встроився, такъ то вже стратывъ и нижъ передается другому. Доты нижъ кругомъ обходе, доки вси вигуляются кримъ одного; и остальному тоди даять меки: котри зъ хлопцивъ становиться нагнувшись и кида нижъ крузь ноги, а той мусыть збигать мекаючи за ножемъ и щобъ не перестававъ мекать ни<...>, а якъ не змекае, то дають кокоши: закидають его шапку крузь ноги, тоди становляться роскарачивши ноги уси хлопци й пропуськають виноватого, а долонями бьютъ по заду, и у кого вже пролизъ, то становиться зновъ, ажъ поки вуднъ долизе до шапки. Тоди уси тикають, а вуднъ б’е шапкою и въ кого влучить, то й тому дають кокоши.

[25] У шуляка

Збирається килька хлопцивъ, кидають палки вгори (отто шулякы), такъ щобъ палки вгорахъ черкнулись одна о другу, а якъ попадають уси палки, то хлопци прожогомъ кидаються до ныхъ, щобъ ухопить хочъ одну чию небудь, але-жь чимъ бильше тымъ краще. Отъ и бувае такъ, що хто нахвата цильй пучокъ, а въ иншихъ нема. У кого нема палки дають гуртомъ кокоши: обступлять его кругомъ, отдадутъ ему въ руки его шапку, скубуть чи б’ютъ по голови и приказують – [“]кокоша, небожа! Скаче ятирь по дубини, заправляе три ружжини, друкъ чи качань?” Якъ той не стямиться, та скаже [– “]качань[“] то вони зновъ: “качавъ, качавъ, та зновъ почавъ...[“] (переказують те саме, скубуть и питають) и, якъ той зновъ помилыться, то зновъ достанеться, а якъ-же скаже – [“]друкъ[“], то вси скажуть – [“]тїкай дуракъ зъ рукъ[“] и миттю вси кидають скубты, а бува хто не разомъ одирве руку то й тому дають кокоши. Отакъ перебирають усихъ, що палокъ не вхопылы, а тоди зновъ починають шулякивъ пускать. Бувае, що кожний ухопить палку и тоди минається безъ кокоши.

[26] У горобья

Збираюця дивчата, беруца вси за руки, становляця вдовжь по юлици, а одна обираеця за матирь, бере лозинку, иде и кожду по руци бье приказуючи: “цивъ, цивъ горобей, не клый конопель, мои конопельки

дрибни маленьки, сами не беруця, мини не даюця[“]. Доходять до последней тай каже: “просы дочко, хліба!” – “дай, мамо, хліба”. “А той де дила?” – “Съ козаками на печи ззила”. – “А діла робыть?” – “голова больть”. – “А замужь?” – “хоть заразъ”. Тоді маты дочку бье лозинкою, а дочка тикае по за дивчатами, а тіе вси руки пододіймають покиль добижить до кинця. Отакъ маты перебирае жодну зъ своихъ дочокъ.

[27] У короля

Дивчата становляца у кружокъ, беруца за руки и спивають, а одна за короля стоить за кругомъ, а тоди ходить по за “городомъ”, якъ спивають: “Король, по за городомъ ходить, король, у городъ уступае (тоди король увиходить у кружокъ), король, дивокъ вибирае (король придивляється до якої), король, поклонися низенько (король кланяеця), король, поцилуйся хорошенько”. Тоді король цилуе ту котруй й кланявся. И тоди вже та иде за короля становляца за городомъ и узновъ гуляють такъ саме.

[28] У земляного м'яча

Ускольки гуляють, копають стульки й ямокъ. Ямки копають урядокъ одна крузь одну близенько. Чія ямка крайня, тому качать м'яча черезъ уси ямки. Пастухъ качае, а ти вси стоять. У чію ямку упаде м'ячъ, той хапае м'ячъ, а ти вси тикають, а котрого уллучить мячемъ, той хапае м'ячъ и уллучае изновъ у котрого небудь, а якъ не влучить, то уже й стративъ, тоди кладуть у его ямку палочку, для того, щобъ знать скільки разъ истрачувавъ. И якъ истратить стільки разъ, скільки гуляе хлопцивъ, тоди дають ему кокоши. Кокоши дають такъ: становлять до тину передомъ, а по плечахъ бьють м'ячемъ по стульки разивъ, поскульки зараня згодылысь и въ скулько ступнуувъ одъ виннаго.

[29] У скоромнаго клепа

Побивають клепа, хто останній промахнется, той пастухъ. Тоді зновъ побивають. Якъ звалыть клепа, то хватае полою чи що гилку, але жъ не голою рукою, ато “оскоромиться” й пастыме, и выбигае до бровара покиль пастухъ ище становить клепа, ну, якъ-же вгнь поставитъ клепа и встигне хоть шапкую затять по симъ боци хреста, начерченого посередыни одъ бровара до клепа, то затятый уже пасе, а пастухъ иде битъ. Ну бувае, що вси промахнуться, тоди уси кладуть гилкы на ти мисця де яка лежала промахнувшись и пастухъ побивае клепомъ одъ того мисця де стоявъ клепъ котру небудь гилку и той уже й пасе чія гылка побыта, а не поб'е клепомъ то зновъ той сами пасе. Починають узновъ и такъ саме гуляють.

Саме легше гулять у промашого клепа: побивають клець – хто звалыць, иде бить, а хто промахнется – пасе, а взновь хто другый промахнется, то той и перемина и так без[ъ] конца.

[31] Загадки - задачи

I. Живуть урядь тры чоловики, а проты ихь два колодязи й за колодязями ричка. Оть середни ходе по воду до ричкы, той що наливо живе, ходе до правого колодязя, а той що направо – до ливого. Якъ йимъ ходыть, щобъ дороги одынъ одному не перейшлы?

II. Найшли вдвохъ десятиведерный бочонокъ вина. Якъ имъ роздилить пополам вино, коли въ нихъ е туюлько мира 2 бочонка – трохведерный и семиведерный?

Розвязка. Налить у тройведерный и вылить у семиведерный, налить у друге, тежь вылить туды, налить и втрете и долить зь его семиведерный; оть у ему останеться 2 видра, бо туды влизло ще туюлько ведро. Вылить теперь семиведерный у десятиведерный, оть тамъ стане восьмеро, бо тоди тамъ одно ведро осталось. Спорожнивши семиведерный, влить туды зь тройведерного 2 видра, потимъ налить взновь его повень. Оть у десятиведерномъ осталось 5 видерь.

III. Скуулько то було ворунь и дерувь, що якъ сядуть по однуи на дерево то однуи не хватае, а якъ сядуть по дви, то одно дерево лишне?

Розвязка. Чотыри ворони й трое дерувь.

IV. Несла жуунка въ ведри 100 яець; а дно выпало. Скуулько осталось?

Розвязка. Уси остались на земли яешнею.

V. Яка це йижа, що готується ось якъ: змишать хвунть воды и хвунть соли и зварить йижи, а якъ йистимешъ, то зновъ треба солить?

Розвязка. Яйце.

VI. У 20 душъ нашли гривеника и поделили – чоловикамъ по 1 1/2 к, жонкамъ – 1 к. и дитямъ по 1/4 к. Скуулько було чоловиковъ, жонокъ и дітей?

Розвязка. Чоловиковъ – 1, жонокъ – 5, дітей – 14.

[32] Догадливый батюшка

Хотилось попу благочиннаго получить. Оть вуунъ, якъ архирей заихавъ до его, хотивъ догодити ему на всякумъ мисти. Постачивъ усякого пытва й йижи, а въ туюмъ мисци, що туды пишки ходять, посадивъ пидъ дошками панамара, щобъ ихъ преподобие не турбовались сами пыдыратысь, и панамаръ уже патрыть якъ ока, та туюлько... тее... Чуть архирей одбувь свое, а вуунъ уже й вытеръ, та ще й легенько такъ, що архирея зацикавило, щобъ воно тамъ мусило сповнять отаки обовязкы, чи не машина яка! та й зазырнувъ туды, а понамаръ думавъ

що той ще не кончивъ, тай везнувъ узновъ тымъ самымъ, та по губахъ. Батюшки! Який соромъ!.. Обицявъ архиерей первый прыходъ тому панамару, абы-бъ никому в *уунъ* не вславлавъ сього, отже я якось про тее... та й вамъ осе росповивъ.

[33] *Хиба я дурниший попа*

Бувъ *пуупъ* у кузни й роздвлявся на зализняччя коло ковадла, та й ухопивъ у руки гаряче зализно недавно сковане. Ажъ скрыкнувъ опеченый батюшка, та плюе на пучкы; кольжъ увиходытъ у кузню ковальовъ хлопецъ, отъ *пуупъ* до его: “А ну, подай, лышь мени оте зализце, хлопче! [“–] показавши на гаряче. А хлопцеви не первина, – отъ в *уунъ* – плюохъ! на те зализце, воно й зашкварчало, та: “Эге, хиба я дурниши попа!..” Засоромився *пуупъ*, що й мале до его приказку приклада, та протепом зъ кузни. Дома подае матушка ему скоромный борщъ, що заволикся смальцемъ такъ, що й пара зъ его не йде; не знае батюшка чи гарячий той борщъ чи ни, але-жъ думаетъ: [“]Буду-жъ и я догадливый такой, якъ отой хлопецъ [“], та – плюохъ! у борщъ. Ну, ничего, – не шкварчить, значить можна йисть, та сразу съорбъ! Такъ и звывся нещасный батюшка – рот мясом узявся, та й думаетъ: “Ну не дурний, мабуть; выгадавъ оту приказку. Правда!”

[34] *Обинякъ*

У охвицера булы гости. Входе денщикъ и каже: “Йдить, бариня, дытына в...”. Барыня выйшла й гримае на денщика: “Ты... (було вже батьку й диду) назваль бы какъ нибудь обинякомъ, а при гостяхъ меня сконфузиль”, та й подалась знову до гостей. Трохи переходя треба було зновъ кликать барыню и денщикъ уже, щобъ не сконхвузить барыню, увийшов и доклада: “Барыня! обинякъ ус... [“]

Наведена вище збірка народних ігор Є.Н.Гаврилея характерна тим, що більшість з них – рухомі ігри з предметами. Передусім, це – різноманітні ігри з палицею як основною приналежністю гри (наприклад: [3] “У шкандыбки”; [13] “У струга”; [25] “У шуляка”), до якої додається то цурка (або клепа) ([1] “У баби”; [5] “У цурки”; [6] “У клёпушки”; [7] “У вызвольного клепа”; [8] “У покотела”; [29] “У скоромного клепа”, [30] “У промашного клепа”), то м’яч ([12] “У свин’и”; [15] “У м’яча”; [18] “У м’яча солов’я”)³⁰. М’яч є єдиною основною приналежністю в грі [28] “У земляного м’яча”. Ще в декількох іграх використовується жгут ([2] “У шея”), каблучка ([20] “У перстня”), різка ([21] “У коша”), цурка ([23] “У гадьла”), але основним мотивом цієї групи ігор було відгадування одним з гравців – у кого з інших знаходиться предмет ([2], [20], [23]), або гравцями – у кого полишив предмет ведучий (“задавщик” у грі [21])³¹. Низка ігор – це весняні хороводно-драматичні дівочі ігри ([16] “У кривого танця”, [17] “В короля”, [22] “У яшура”, [26] “У гороб’я”, [27] “У

короля”)³². У збірці присутні також загальнопоширені в Україні ігри “У гусей” (весна-осінь) і “Катальня” (зимова). “Гуси” – росповсюджена в Україні драматично-рухова гра дітей і підлітків. Її варіанти у другій половині ХІХ ст. зафіксовані на Харківщині (П.Іванов, В.Іванов)³³, Переяславщині (С.Ісаєвич)³⁴, Херсонщині (П.П.)³⁵. Є він і у праці П.Чубинського³⁶. Деякі із записів варіантів гри “Гуси” 20 - 30-х рр. ХХ ст. з Чернігівщини, Київщини, Кіровоградщини, Полтавщини, що зберігаються у Відділі рукописів ІМФЕ НАНУ, опублікувала Г.Довженок³⁷. Гра має багато паралелей в ігровій культурі росіян та білорусів³⁸. “Катальня” (інші назви, поширені в Україні “Крутилка”, “Колесо”) – обертання на санчатах, які прив’язані до довгої палі навкруги вбитого в лід стовпа. Відома по всій Україні дитяча гра-забава. Наприклад, вона детально описана і замальована А.Веретельником³⁹. У збірку вміщено також описи таких оригінальних ігор як [11] “У чемериці”⁴⁰, жмуток “У деркача”⁴¹, “У лиса”⁴² (різні варіанти гри з ножиком). Укладач включив до збірки і деякі описи забав з малими дітьми з віршованим супроводом [10] “Як дитину забавлять”⁴³.

¹ За матеріалами невиданого путівника по фондах Відділу рукописних фондів ІМФЕ НАН України: Відділ рукописних фондів ІМФЕ. – Ф. 14-2. – Од. зб. 392. – Арк. 295.

² Там само. – Ф. 28-3. – Од. зб. 577-579.

³ Дані використано: Відділ рукописних фондів ІМФЕ, книга опису № 8. – С. 1.

⁴ Етнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях (Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр.). – Вып. I. – Чернигов, 1895; Вып. 2. Рассказы, сказки, предания, пословицы, загадки и пр. – Чернигов, 1896.; Вып. 3. Песни. – Чернигов, 1899. (Додаток до № 11-12 “Земского Сборника Черниговской губ.” за 1898 р.).

⁵ Гринченко Б.Д. Предисловие // Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... – Вып. III. – С. XVI. Переклад з російської наш – В.С.

⁶ “Прийде колись час, що процвіте життя українське пишним цвітом” [Листи Бориса Гринченка до Митрофана Дикарева] / Вступ, публікація і коментарі Лідії Козар // Пам’ять століть. – 1999. – № 1. – С. 58.

⁷ Терещенко А. Быт русского народа. – СПб., 1848. – Ч. 4.

⁸ Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян. – К., 1860.

⁹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. – СПб., 1873. – Т. 3.

¹⁰ Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии / Под ред. В.Иванова. – Харьков, 1898. – Т. I.

¹¹ Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава // Киевская старина. – 1887. – № 6-7. – С. 451-486.

¹² Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде. – Харьков, 1889.

¹³ Про погляди Б.Гринченка на тогочасний жанровий поділ народних пісень див.: Гринченко Б.Д. Предисловие // Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... – Вып. III. – С. XII.

¹⁴ Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... – Вып. III. – С.96-115, 670-671.

¹⁵ Гринченко Б.Д. Предисловие // Этнографические материалы, собранные в Черниговской и соседних с ней губерниях... – Вып. III. – С. XIII.

¹⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. – Т. 3...

¹⁷ Лисенко М. Молодощі: Збірник танків та веснянок (Гри весняні, дитячі, дівочі, жоночі і мішані). – К., 1875.

¹⁸ Головацкий Я.Ф. Народные песни Галицкой и Угорской Руси. – Ч. 2. – М., 1878.

¹⁹ Милорадович В.П. Народные обряды и песни Лубенского уезда, Полтавской губернии, записанные в 1888-1895 г. // Сборник Харьковского исторического общества. – Т. 10. – 1897. – С. 1-223 і окрема відбитка: Харьков, 1897. – 223 с.

²⁰ Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде... На час виходу в світ третього випуску “Етнографических материалов” Б.Грінченка вже було відоме видання: “Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии / Под ред. В.Иванова. – Т. I...”, в якому наведено багато ігрового матеріалу.

²¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. – СПб., 1877. – Т. 4.

²² Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава...

²³ Шейн П.В. Материалы для изучения быта русского населения северо-западного края. – Т. 1. – Ч. 2. Бытовая и семейная жизнь белоруса в обрядах и песнях. – СПб., 1877. Наведений український матеріал, запозичений білорусами.

²⁴ Свидницкий А. Великдень у Подолян // Основа. – 1861. – № 10. – С. 43-64; № 11-12. – С.26-71.

²⁵ Маркевич Н. Обычай, поверья, кухня и напитки малороссиян...

²⁶ Сумцов Н.Ф. Культурные переживания // Киевская старина. – 1889. – № 9. – С. 631-652.

²⁷ Лігала сорока по зеленим гаю... – С. 79-80, 120, 92, 139, 93-94, 77-78, 28-29, 16-18, 72, 116-117, 22-23, 132, 76-77, 15, 102-103 – відповідно. Зазначимо, що номери описів ігор рукопису у квадратних дужках – наші, бо в рукописі вони відсутні.

²⁸ Дитячий фольклор. – К., 1984. – С. 330, 337, 358, 351.

²⁹ Див., наприклад: Цьось А.В. Українські народні ігри та забави. Луцьк, 1994. В цьому випадку слід зазначити, що укладачі збірників народних ігор та розваг, які мають насамперед педагогічні завдання, можливо вважають зайвим наводити довідково-бібліографічний апарат.

³⁰ Не вдаючись до широкого розгляду етнографічних паралелей, зазначимо, що українські ігри з палицями, цуркою та м'ячем широко представлені у найвідоміших збірках народних ігор ХІХ ст.: Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край... – Т. 4. – С. 43-44 (“Каша”, “Свиня”, “Високий дуб”, “Гилка”); Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде... – С. 13-27 (Игры с палками), 27-34 (Игры с мячом); Исаевич С. Малорусские народные игры окрестностей Переяслава... – С. 456-463 (Игры в мяч); 472-474 (Палки и кости) та ін.

³¹ Див., наприклад: Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде... – С. 42-43 (Игры с жгутом).

³² Згідно дослідницькій традиції, сформованій ще у ХІХ ст. було прийнято наводити весняні ігри і розваги молоді переважно хороводно-орнаментального плану з елементами драматичного народного мистецтва у календарній народній обрядовості (О.Терещенко, П.Чубинський, В.Ястребов та ін.). Див., особливо, у П.Чубинського: Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край... – Т. 3. Народный дневник. Апрель. Весенние игры... – С. 32 і далі до С. 106.

³³ Иванов П. Игры крестьянских детей в Купянском уезде... – С. 58-59; Жизнь и творчество крестьян Харьковской губернии ... – С. 59.

³⁴ *Исаевич С.* Малорусские народные игры окрестностей Переяслава... – С. 482-483.

³⁵ П.П. Некоторые детские игры в Маяках, Херсонской губ. // Киевская старина. – 1902. – № 6-7. – С. 407. За криптонимом П.П. стоїть прізвище *П.Понятенка* (Див.: *Побірченко Н.* Уроки іграшки та гри в етнографічних дослідженнях членів українських громад (друга половина XIX – початок XX ст.) // Буковинський історико-етнографічний вісник. – Вип. 3. – Чернівці, 2001. – С. 89).

³⁶ Труды этнографическо-статистической экспедиции в западно-русский край. – Т. 3... – С. 103; Т. 4. – С.47.

³⁷ Літала сорока по зеленім гаю: дитячі та молодіжні українські народні ігри ... – С. 28-34 (Відділ рукописних фондів ІМФЕ НАНУ, ф. 28, од. зб. 301, арк. 16-16 зв.; ф. 1, од. зб. 565, арк. 29-31; ф. 8, од. зб. 205, арк.243; ф. 1, од. зб. 621, арк. 146 зв., відповідно).

³⁸ Игры народов СССР: Сборник материалов, составленный В.Н.Всеволодским-Гернгросс, В.С.Ковалевой, и Е.И.Степановой с введением В.Н.Всеволодского-Гернгросс. – М., 1933. – С. 42-46.

³⁹ Відділ рукописних фондів ІМФЕ. – Ф. 28. – Од. зб. 171. – Арк. 6-9.

⁴⁰ Див., також: *Исаевич С.* Малорусские народные игры окрестностей Переяслава... – С. 478.

⁴¹ Див., також: *Иванов П.* Игры крестьянских детей в Купянском уезде... – С. 43.

⁴² Див., також: Там само – С. 34-36.

⁴³ Етнографічні паралелі див. Дитячий фольклор... – С. 329-331, 335-341, 358-359, 347-355.